

Yaşar elikkol, İslâm Öncesi Mekke (M.400-600 Yılları Arası Mekke'nin Fiziki, Etnik, Dinî ve İdarî Yapısı) Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, 319 sayfa.

Furkan Yıldırım*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Kitap Deęerlendirmesi/Article Type: Book Review

<https://doi.org/10.56288/siyer.1229604>

Geliř Tarihi: 4 Ocak 2023/Date Received: 4 January 2023

Kabul Tarihi: 3 Mart 2023/Date Accepted: 3 March 2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu alışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm alışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Furkan Yıldırım)

* Yüksek Lisans Öęrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, furkan_yildirim52@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5209-5545
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Doktora tezi olarak hazırlanan eser, 2002 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Prof. Dr. İrfan Aycan danışmalığında Yaşar Çelikkol tarafından “*Câhiliye Döneminde Mekke (M.400-600 Yılları Arası Mekke’nin Fizikî, Etnik, Dinî ve İdarî Yapısı)*” başlığı altında kaleme alınmış ve ilk baskısı 2003 yılında Ankara Okulu Yayınları tarafından yapılmıştır. Eser; İçindekiler, Ön Söz, Kısaltmalar ve Giriş’ten sonra dört ana bölümden oluşmaktadır. Sonuç, Bibliyografya ve Ekler ile son bulmaktadır. Yazarın ifadesiyle, Câhiliye dönemi Mekke tarihi ile ilgili yazılmış müstakil bir eser bulunmamaktadır. Mekke tarihiyle ilgili yazılmış diğer eserler ise ya sadece İslâmî dönemi ya da sadece “Kâbe Tarihi”ni ele almaktadır. Bu eserlerde de “Câhiliye Dönemi” ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı Câhiliye dönemi Mekke tarihine dair bilgileri toplayıp müstakil bir eser ortaya koymaktır. Bunu yaparken de ilk kaynaklarda yer alan rivayetleri bir araya getirip rivayetlerin birleştikleri noktaları tespit ederek hurafe olabilecekleri ayıklama, farklı kaynaklardan değişik rivayetlerle test ederek rivayetlerin doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyma ve rivayetler arasında tercihte bulunurken akli, mantıkî ve bilimsel verilere riayet etme yöntemlerine bağlı kalmak hedeflenmiştir. Eserin Giriş bölümünde araştırmanın metodu ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Kullanılan kaynakların çalışmanın içeriğiyle bağlantıları, konuyu ifade etme açısından ilgili kaynakların öneminden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. MS 400 yılına kadar Mekke başlığı altında Mekke’ye verilen isimler, Mekke’de ilk yerleşimin başlaması ve burada yaşamaya başlayan ilk kabilelere yer verilmiştir. Mekke’nin otuz isminin bulunduğunu ve bu isimlerin de her birinin şehrin farklı bir özelliğini yansıtan adeta Mekke’nin sıfatları mahiyetinde olduğunu ifade eden yazar, Mekke-Bekke kelimelerinin sözlük anlamlarını ifade ettikten sonra kelimelerin kökenlerinin hangi dile ait olduğuna dair rivayetleri sıralar. Sonuç olarak yazar, Mekke-Bekke kelimelerinin kökenlerinin hangi dile ait olduğunun kesin olarak bilinemediği kanısına varmıştır. Mekke’de yaşayan ilk Arapların, Amâlika ve Hz. Hud’un kavmi olan Ad kavmi olduğu ifade edilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde şehrin fiziki yapısından detaylı olarak bahsedilmektedir. Şehre ulaşan yollar, dinî, idarî, iktisadî ve içtimaî yapılar, Mekke evlerinin mimarisi ve ev tipleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Harem ile Kâbe'nin inşa ve imarı hakkında derli toplu bilgiler yer almaktadır. Mekke yuvarlağa yakın hilal şeklindedir. Şam ve Yemen arasında geçiş güzergâhında yer almasından ötürü kervanların uğrak yeridir. Kuzey-Güney ve Batı-Doğu istikametlerinde zorunlu geçiş yoludur. Bu sebeple Mekke, coğrafi olarak çok önemli bir konuma sahiptir. Arafat, Mina, Müzdelife ise şehrin en önemli mekânlarındandır. Şehir yüksek dağlarla çevrili olması hasebiyle şehre ulaşım ancak vadiler arasından geçen yollarla sağlanmaktadır. Babu'l-Ma'lat: Kuzey, Babu's-Şabîle: Batı (Medine, Şam, Mısır, Cidde, Kızıldeniz yönü) ve Babu'l-Mesfele: Güney (Yemen yönü) olmak üzere üç yol mevcuttur.

Kâbe'nin ilk inşasının Hz. Âdem mi yoksa Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından mı gerçekleştirildiği yönündeki rivayetleri aktaran müellif, ilk inşanın Hz. Âdem tarafından yapıldığı görüşünü benimsemiştir. Kâbe, kaynaklarda yer alan bilgilere göre toplamda 12 defa tadilat geçirmiştir: Melekler, Hz. Âdem, Şit b. Âdem, Hz. İbrahim, Amâlika kabilesi, Cürhümlüler, Huzâalar, Kusay b. Kilab, Kureyşliler, Abdullah b. Zübeyr, Haccac ve IV. Murat.

Müellif yaptığı kaynak taramaları sonucunda şehirde kurulan toplam 15 pazar/pazar yeri tespit etmiş ve bununla beraber belli dönemlerde kurulan meşhur panayırlardan da bahsetmiştir. Ayrıca yazar, 45 su kuyusu, 8 mezarlık alanı, 7 mesire yeri tespitinde bulunmuştur. Evlerde tuvalet banyo bulunmamasına rağmen insanların ihtiyaçlarını gidermek üzere gittikleri 3 bölgeden (Fâdih, el-Muğşî, el-Muğammes) bahsedilmektedir. Şehir planlaması Kusay tarafından yapılarak mahalleler oluşturulmuştur. Evler Kâbe'ye saygısızlık olmaması adına köşeli değil yuvarlak tipte ve Kâbe'den daha alçak seviyede inşa edilmiştir. Kutbî Nahravâni'den rivayetle ilk yapılan evlerin yönünün Kâbe'ye doğru olduğu, Fâkihi'nin rivayetine göre ise evlerin Kâbe'ye dönük olamayacağını ifade eden müellif, bu iki rivayet arasındaki çelişkiyi muhtemelen gözden kaçırmış görünmektedir. Bazı rivayetlere dayanarak Kâbe'yi yükseklikte geçmemek kaydıyla iki katlı yapıların bulunduğu da ifade edilmiştir. Evlerin yapımında kamış, balçık, taş, toprak, ahşap ve çadır kullanılmıştır. Ayrıca tavanın su almaması için izhir otunun da yalıtım malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Evlere girmek için kapı boşluğu olmasına rağmen günümüzde kullanılan hâliyle açılıp kapanabilen kapılar yoktur. Ayrıca evlerin çoğunda pencere de bulunmamaktadır. Bazı evlerde ise gözetleme amaçlı küçük delikler yer almaktadır. Modern yapıların en

önemli bölümlerinden olan tuvalet ve banyo buradaki evlerde bulunmamasına rağmen inançlarından ötürü Mekkelilerin evlerinde putlar için ayrılmış özel odalar bulunmaktadır. Müellifin aktardığı en önemli bilgilerden birisi de evlerin planlanmasında ve inşasında günümüzde haremlik/selamlık olarak ifade edilen mahremiyet konusuna çok önem verildiği hususudur.

İkinci bölümde şehrin etnik yapısı, şehirde yaşayan kabilelerden bahsedilmektedir. Huzâalar, Kureyşliler, anlaşmalı kabileler (Ebâhiş kabileleri), Kinâne kabilesi ve kolları anlatılmış ve bu kabilelerin şecereleri ekler bölümünde tablo olarak sunulmuştur. Huzâalara mensup olan Amr b. Luhay'ın put inancını kademeli olarak Mekke'ye nasıl taşıdığına yer verilmiştir. Yazar, Amr b. Luhay'ın putları getirmedeki amacının ilk olarak inançla çok bağlantılı olmadığını, onun maddi çıkarlar hedefleyerek putları Mekke'ye taşıdığını ileri sürmektedir. Kusay b. Kilab, henüz çok küçükken babasını kaybetmiş, annesi de Suriye'den Mekke'ye ticaret için gelen biriyle evlenip Suriye'ye gitmiştir. Kusay, yıllar sonra o kişinin gerçek babası olmadığını öğrenir ve Mekke'ye gelerek kardeşini bulur. Kısa sürede mensubu olduğu İsmailoğulları (Kureyş) içinde kendisini sevdiren ve ön plana çıkmaya başlar. Kureyş içinde Kusay b. Kilab'ın kabileyi toparlayarak kabilede önemli bir güç hâline geldiği detaylı olarak izah edilmiştir. Kureyş içinde Hz. Peygamber'den (sas) sonraki süreçte de izlerini gördüğümüz, Abdulmenafogulları'nın alt kollarından Haşimoğulları ve Ümeyyeogulları arasındaki rekabetin Câhiliye döneminde de var olduğu gözlenmektedir.

Üçüncü bölümde ise Mekke'de dinî yapıya dair bilgiler sunulmuştur. Müşriklerde Allah inancı, Yahudi ve Hristiyanlar, yıldızlara tapanlar, Hanifler ve Zındıklardan genel hatlarıyla bahsedilmiştir. Kitapta özellikle Hanifler ve Zındıklar hakkında oldukça çarpıcı tespitlere yer verilmiştir. Şehirde yaşayanlar arasında Hanif olarak zikredilen herhangi bir siyasî ya da dinî bir grubun bulunmadığı, sadece birkaç kişinin putlara inanmadığı ve daha sonradan da Hristiyan oldukları, rivayetlere dayandırılarak ortaya konmuştur. Putların ilk olarak nasıl ortaya çıktığı hakkındaki rivayetleri sıralayan müellif, bunlar arasından tercihte bulunmamıştır. Çalışmada Abdülmuttalib'in Ramazan ayında inzivaya çekilip Allah'ı düşünmesi, Kâbe'yi tavaf etmesi ve bu esnada duasına "Allahümme" diyerek başlaması, hac ve vakfe yapması, Allah'a hiçbir şeyi (putlar dışında) ortak koşmamasına dair verilen bilgiler oldukça ilginçtir. Kâbe'de kurban kesilmesine değinilmiştir. Bununla beraber Bahîra, Sâibe, Vasîle ve Hâm adetleriyle beraber Hums ve Hill geleneğinden bahsedilmektedir. Özetle aslında Mekke'de inançlara karşı bir hoşgörünün olduğu söylenebilir. Esasında çok tanrılı inanç sistemlerinde

kim hangi tanrıya inanıyorsa inansın anlayışı hâkimdir. Ancak bu bölgedeki hoşgörünün ana kaynağının ticari kaygılar olduğu, Mekkelilerin çıkarlarına ters düşmeyen, ticari kazançlarına engel olmayan bütün inançlara saygı gösterdiği söylenebilir. Bu da Mekke için ticaretin ne kadar önemli olduğunun göstergelerinden birisidir.

Dördüncü bölümde müellif Mekke'nin idari yapısını ele almıştır. Mekke'de kuruluşundan Kureyş zamanına kadar Yemen'e bağlı (içişlerinde özerk) valilik statüsünde, idarenin tek kişide olduğu bir yönetim mevcutken Kusay tarafından kurulan Dârünnedve ile birlikte yönetim tek kişide olmaktan çıkmış, bir yönüyle istişare mekanizması devreye girmiştir. Yönetimde kabile devleti sistemine geçilmiş ve güç kabile arasında dağıtılmıştır. Kusay'dan sonra Abdüddâr ve Abdülmenaf arasında iktidar mücadelesi yaşanmış ve bu, Mutayyabûn ve Ahlaf şeklinde gruplaşmaya neden olmuştur. Yönetim şeklinin oligarşi (Hamidullah) ya da ticaret cumhuriyeti olduğunu söyleyenler de olmuştur. Kureyş'e mensup her ailenin bir reisi vardır ve bu reisler liyakatlerine göre seçilmişlerdir. Kabile içindeki boylar arasında görev dağılımı yapılmıştır. Siyasi görevler, daha çok yönetimle alakalı görevlerdir: Nedve ve Nedve'ye bağlı alt meclisler siyasi görevler kapsamındadır. Ekonomik görevler, Kâbe ve hac hizmetleriyle ilgili görevlerdir: Hacıların yemek (rifâde) ve su ihtiyacının (sikâye) karşılanması, Kâbe'ye yapılan hediyelerin korunması gibi sorumlulukları ihtiva etmektedir. Askeri görevler; ordu komutanlığı, sancak muhafazası, süvari ordusu, piyade ordusu ve putun taşınması vb. görevlerdir. Son olarak; Kâbe'nin korunması, kapısının açılıp kapanması, Ezlam ve Eysar (fal okları), Nesî (takvim hizmetleri), hac hizmetlerinin yürütülmesi vb. görevler ise dinî görevler kapsamında ele alınmıştır.

Sonuç olarak Mekke çevresindeki ilk yerleşimin zamanı bilinmemektedir. Kuvvetli rivayetlere göre Harem içerisinde yerleşim ise Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yapması ile başlamıştır. Amâlika ardından Cürhümlüler Harem'e gelmiştir. MÖ 200'lerde Huzâalar Mekke'yi işgal ederek MS 400'lere kadar Mekke yönetimini ele almış ve Mekke'de Amr b. Luhay ile birlikte putperestlik hâkim olmaya başlamıştır. MS 440'larda Hz. İsmail soyundan olan Kinâne kabilesi ve onun alt kollarından Kureyşliler, şehir çevresinde dağınık bir şekilde yaşamaktaydı. Kusay b. Kilab bu kabileleri bir araya getirip Huzâa'yı şehirden uzaklaştırdı. Kusay bir şekilde şehri yeniden kurmuş ve Kureyşlileri Kâbe çevresine yerleştirmiştir. Mekke'de yeni uygulamalarla sosyal kurumları düzenleyen Kusay, kendisini itaat edilen tek lider olarak kabul ettirmiştir. Böylelikle Mekke site devleti hâline gelmiştir. Mekke'de Kureyşliler otorite sahibi olmakla birlikte diğer kabileler de yaşamaktaydı. Şehirde çok tanrılı

bir inanç hâkimdi. Müşrikler Allah'ın varlığını kabul edip ona ulaşmak için putlara taparlardı. Mekke'de Hristiyan, Yahudi ve Zındıklara mensup insanlar da yaşamakta idi. Kureyş diğer inançlara karşı hoşgörülüydü Mekke'de yönetim, Kusay'ın rolüyle monarşiye yaklaşmış olup Kusay'dan sonra zengin asillere dayalı bir oligarşiye dönüşmüştür.

Müellif çalışma kapsamında yaklaşık olarak 500 farklı kaynaktan faydalanmıştır. Literatür göz önünde bulundurulduğunda Câhiliye dönemine ait bilgilere ulaşılabilecek hemen hemen bütün kaynakların taranıp gözden geçirilmiş olduğu görülmektedir. Yazar sadece Müslüman tarihçilerin yazdığı eserlerle sınırlı kalmamış, yabancı yazarların ve müsteşriklerin eserlerinden de faydalanmıştır. Eserin genel olarak akıcı bir üslupla kaleme alındığını söylemek mümkündür. Bazı bilgilerin ise değişik yerlerde tekrar edildiği gözlenmektedir. Kitap genel olarak değerlendirildiğinde; kaynakların çok detaylı bir şekilde taranmış olduğu, dağınık vaziyetteki rivayetlerin toplandığı ve genellikle aynı konudaki farklı rivayetler arasından hangisinin tercih edildiğinin gerekçeleriyle ortaya konulduğu söylenebilir. Ayrıca çarşı isimleri, tuvalet bölgelerinin isimleri, su kuyularının isimleri tek tek tespit edilmiş ve bunlar madde madde zikredilmiştir. Çalışma içinde yer alan ve büyük emek verilerek oluşturulduğu gayet açık olan tabloların, Mekke'ye dair hemen hemen her hususun daha kolay ve özet şekilde kavranmasına olanak sağladığını ifade etmek gerekir.

Eser, Mekke tarihinin Câhiliye dönemine ilişkin bilgilerin detaylı olarak bir araya getirildiği önemli bir çalışma olarak bu dönem hakkında araştırma yapacak olan araştırmacılar ve döneme dair meraklı olan her seviyeden okuyucu için başucu mahiyetinde bir kaynaktır.

